

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Komunistický režim perspektivou pamětníka a historika aneb
střet aktérů ve veřejné diskusi**

Lukáš Pazderník

Plzeň 2022

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

**Komunistický režim perspektivou pamětníka a historika
aneb střet aktérů ve veřejné diskusi**

Lukáš Pazderník

Vedoucí práce:

Mgr. Martin Švantner, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2022

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2022

.....

Lukáš Pazderník

Poděkování

Děkuji především mému vedoucímu práce Mgr. Martinu Švantnerovi, Ph.D. za inspiraci při volbě tématu, konzultacím i intelektuálnímu zázemí, které práci poskytl.

Děkuji účastníkům zkoumaného mediálního sporu, zejména Ing. Michalu Klímovi a doc. PhDr. Michalu Pullmannovi, Ph.D., jejichž konfrontace byla úrodnou půdou i základem pro mou práci.

Děkuji také svým blízkým, se kterými jsem mohl téma práce sdílet, diskutovat a spontánně tak získávat další perspektivy v nahlížení na zkoumanou problematiku. Studium pramenů, interpretace i samotné psaní pro mě bylo v mnoha ohledech přínosné a do značné míry přeformovalo můj náhled na minulý režim.

Obsah

1.	Uvedení do problematiky	1
2.	Teoretické vymezení totalitarismu	3
2.1.	Úvod – <i>Původ totalitarismu</i> od Hannah Arendt.....	3
2.2.	Beztrždní společnost	4
2.3.	Totalitní hnutí	7
2.3.1.	Totalitní propaganda.....	7
2.3.2.	Totalitní organizace	9
2.4.	Totalitarismus u moci	11
2.4.1.	Totalitní stát	11
2.4.2.	Tajná policie	14
2.4.3.	Totální nadvláda	16
2.5.	Ideologie a teror.....	18
3.	Závěry teoretické analýzy	21
4.	Data a metody.....	24
4.1.	Zasazení dat do širšího kontextu	24
4.2.	Analýza – Michal Pullmann	25
4.3.	Analýza – Michal Klíma.....	27
5.	Výsledky analýzy	29
6.	Závěr.....	33
7.	Resumé	34
	Bibliografie.....	36

1. Uvedení do problematiky

Na pozadí sporu pamětníka a předsedy správní rady Nadačního fondu obětem holocaustu Michala Klímy s historikem a děkanem FF UK docentem Michalem Pullmannem o povaze minulého režimu se formují otázky mnohem rozsáhlejší, obecnější a implicitně spojené se sociologickým uvažováním. *Jak je v soudobém českém mediálním prostoru reflektován minulý režim?* Ale také otázky přesahující pole sociologie a související především s politickou teorií. *Jaký je vztah participace a represe v dynamice soudržnosti totalitního režimu? Lze metodologicky korektně hovořit o komunistickém režimu v Československu jako o totalitním? Jaké rozdíly jsou mezi totalitarismem a diktaturou?* I přes časový odstup od událostí spojených s vládou komunistické strany v Československu vyvolává téma stále kontroverze a rozhodně nelze říci, že by mezi mediálními aktéry panoval konsensus.

V polemice Klímy s Pullmannem na jedné straně stojí zkušenost pamětníka a disidenta reflektována užitím osobních zkušeností. Na straně druhé pak historiografický pohled sociálního vědce tzv. revizionistické školy, který zdůrazňuje výzkumy reflektující zkušenost tehdejších běžných lidí (non-disidentů), kteří proti režimu nevystupovali a případně jej pasivně akceptovali svou konformitou.

Totalitarismus je fenomén, na který jistě ani nejurputnější obhájce modernity nemůže být hrdý. Totalitní režimy mají na svědomí miliony obětí a zničených životů ušlapaných tímto monstrózním a odlidštěným mechanismem, ve kterém jsou lidští jedinci degradováni na pouhé součástky v soukolí. Bylo by však velkým omylem domnívat se, že totalitarismus je doménou minulosti a tedy, že zabývat se jím je pouhým historickým úkonem. Sociologie a politická teorie mají být z mého pohledu (založeném v angažované a kritické tradici sociologického vědění) nejen sociálními vědami, které formují vědění o společnosti, ale také vědami, které upozorňují na společenská rizika. Je tedy podle mého názoru vhodné reflektovat závažná společenská témata skrze metodologický aparát, který právě tyto disciplíny nabízí. Ve své práci předkládám ucelený koncept totalitarismu v pojetí Hannah Arendt, na základě, kterého následně zodpovídám již zmíněné otázky, vzniklé ve sporu mezi oběma aktéry. Dále se z hlediska diskursivní a argumentační analýzy zabývám samotným sporem Klímy a Pullmanna.

Také s přihlédnutím k dalším aktérům, kteří na něj přímo či nepřímo reagovali a svým vyjádřením přispívali k utváření mediálního obrazu obou účastníků polemiky a dále rozvíjeli veřejnou diskusi.

2. Teoretické vymezení totalitarismu

2.1. Úvod – *Původ totalitarismu od Hannah Arendt*

V následujících řádcích textu bude diskutována rozsáhlá esej Hannah Arendt (1979) o totalitarismu. Vybrané dílo představuje z hlediska pojednání o totalitarismu kánonický text. Navzdory tomu, je dílo dosud diskutováno na poli politické teorie a historie. Hannah Arendt (1979) ve své práci předkládá ucelenou analýzu politologických, historických, ale i sociologických a psychologických aspektů totalitního režimu. Součástí *Původu totalitarismu* (Arendt 1979) jsou kromě *Totalitarismu* také eseje *Antisemitismus* a *Imperialismus*, na základě, kterých Arendt (1979) vysvětluje historickou krystalizaci instrumentů nebo obecněji prvků, jež totalitarismus využívá, a které jej konstituují (Arendt 1979). Původ jednotlivých konstitučních prvků totalitarismu však není pro mou práci relevantní, a proto se těmito esejemi dále nebudu zabývat. Vzhledem k deklarovanému výzkumnému záměru výše diskutuji právě esej o totalitarismu, jelikož svou pozornost směřuje k totalitarismu jako politickému systému spolu s mocenskými instrumenty, které režim používá. V rozboru díla se zaměřuji především na dilema, jež jsem pojmenoval *represe vs participace*. Jedná se o základní spor mezi Michalem Pullmannem a Michalem Klímou, ale také mezi klasickým a revizionistickým přístupem ke studiu totalitních režimů. Participace na mechanismech fungování totalitního režimu je v práci konceptualizována na základě argumentace Michala Pullmanna a také historičky stalinismu Wendy Goldman (2007), o jejíž dílo Pullmann svou argumentaci opírá. V mé práci je Hannah Arendt odborným arbitrem vzniklé polemiky. Pomocí jejích východisek budu hodnotit korektnost předkládaných argumentů obou aktérů.

Esej *Totalitarismus* (1979) je tematicky dělena do čtyř celků. Logiku tohoto rozdělení bude následovat také tento rozbor. Za empiricky vykazatelné totalitní režimy v historii považuje autorka (Arendt 1979:419) pouze nacionální socialismus po roce 1938 a bolševismus od roku 1930. Arendt (1979) totalitarismus však pojímá jako obecný fenomén nebo také jako ideální typ (Havelka 2009:136). Historiografická data pro ni slouží jako materiál k abstrakci a vyhodnocování povahy režimu, který však není nutně omezen na Německo a Rusko minulého století. Kniha proto představuje

komplexní přístup, jak rozumět despotickým politickým režimům obecně. V současné době poskytuje možný nástroj k odhalení a analýze autoritářských či totalitních tendencí, a potažmo tedy i k ochraně lidských práv a liberální demokracie před takovými hrozbami.

2.2. Beztrždní společnost

Esej začíná vymezením typu společenského a politického uspořádání, jež vytváří úrodnou půdu pro rozkvět totalitního hnutí a ustanovení totalitní vlády. Jedná se o masy a masovou společnost. Masy jsou podle autorky (Arendt 1979:351) shluk atomizovaných jedinců, jež ctí především své vlastní zájmy a nesdílejí touhu tvořit či usilovat o něco nadosobního a společného. To je také hlavním rozdílem mezi masou a třídou nebo masovou a třídní společností. Masy vznikají individualizací a rozpadem tříd a jsou specifickým historickým stavem následujícím právě po třídní společnosti (Arendt 1979:314). Třídy jsou význačné angažovaností příslušníků a společným zájmem, který byl typický např. pro dělnická hnutí, sdružení živnostníků atd. Masy a masovou společnost nelze ztotožňovat ani s davy nebo také lůzou (*mob*). V 19. století byla termínem *lůza* označována část společnosti, jež na rozdíl od elit v kapitalistickém hospodářství nebyla movitá (Arendt 1979:313). Lůza a masy spolu však sdílejí podstatný definiční znak, a to absenci politické reprezentace, stejně jako absenci podílu na společenském dění (Arendt 1979:314). Nejedná se o nikterak výraznou, ale přesto početnou a v součtu silnou část společnosti.

Totalitní hnutí využívá při svém vzniku masovosti k rozšiřování své členské základny (Arendt 1979:311). Verbuje politicky neangažované jedince s příslibem prestiže a zisku. U dalších získává podporu, a tak se v majoritně masové společnosti stává silným politickým hráčem. Tento stav, který Arendt (1979) s jistou nadsázkou nazývá *beztrždní společnost* pak znamená na jedné straně rozpad stranického systému evropských národních států, jako byla Výmarská republika před nacistickým převzetím moci, dále pak zánik demokracie jako takové (Arendt 1979:312). Ve společnosti, kde již neexistují třídy a kolektivní třídní zájmy, nemohou v demokratickém prostředí existovat ani strany, vybudované na reprezentaci takových zájmů. Jelikož strany již nemají koho zastávat, zanikají (Arendt 1979:314).

Jmenovitě v Německu a Rakousku po první světové válce byla situace tristní. Vojenská porážka spolu s inflací a nezaměstnaností vedla k masové nespokojenosti s klasickými politickými subjekty a vzestupu extremismu (Arendt 1979:315). Důvody této radikalizace a vzestupu nacionalistických tendencí jsou obsaženy v masovosti samé, jež je charakterizována na úrovni jednotlivce osamělostí a izolací, vedoucí k nedostatku *normálních* sociálních kontaktů a frustraci (Arendt 1979:317). Je paradoxem, že právě v mase, která je charakteristická početností jsou její příslušníci ve skutečnosti izolovaní a osamělí. Komplexnější analýzu masové společnosti poskytuje v knize *Man's Search for Meaning* Viktor Emil Frankl (2006).

V porevolučním Rusku v době bezprostředně po Leninově diktatuře byla situace odlišná. Na rozdíl od Hitlera, kterému historické okolnosti připravily půdu pro budování totalitarismu, byl Stalin k uskutečnění svých totalitních plánů nucen podmínky aktivně vytvářet (Arendt 1979:318). Sociální struktury v tehdejším Rusku nebyly pro ustanovení totalitní vlády vhodné. Země nebyla mocensky centralizovaná, byrokracie nebyla rozvinutá, a tak Stalin na počátku své vlády nejprve reformoval a modernizoval zemi za účelem transformace carských mocenských struktur (Arendt 1979:319). Následovala násilná kolektivizace a likvidace rolníků, kteří vlastnili půdu a svým čteným zastoupením tvořili silnou střední třídu se společnými zájmy (Arendt 1979:320). Celý proces byl provázen zavedením nucené práce pro dělníky a konstantním *personálním obměňováním* v řadách byrokratů, vojenské aristokracie, ale i vysoce postavených stranických příslušníků v letech 1936 až 1938 (Arendt 1979:321). Zde je také vidět výrazný rozdíl mezi Leninovou diktaturou a Stalinovým ustanovením totalitní vlády. Lenin likvidoval *jen* nepřátele režimu, zatímco Stalin se nezdráhal *pro účely hnutí* zlikvidovat i zcela nevinné nebo vlastní spolupracovníky (Arendt 1979:322). Fráze *pro účely hnutí* je zde zásadní.

Totalitarismus usiluje o vytvoření takového společenského klimatu, kde bude zcela absentovat autonomie činností, tedy aktivita pro účely aktivity samé (Arendt 1979:323). Podobně také autonomie myšlení atd. Člen takové společnosti, který vykazuje známky autonomie je tedy podezřelý ergo je nepřitelem režimu a hnutí usiluje o jeho likvidaci. V takovém prostředí se za neustálého dohledu a podezření rozpadá nejen důvěra v základní společenské instituce, jako je rodina, ale i princip důvěry samý. Cílem je

totální nadvláda, a tedy totální loajalita mas k hnutí, kterou je však možno dosáhnout jen skrze vágně formulované programové body a cíle, za které se schová libovůle vládců a ochota obětovat takřka vše, bude-li to sloužit hnutí (Arendt 1979:324). Totalitní vůdce si však zároveň uvědomuje svoji závislost na masách, které jej vynesly, či při nejmenším pomohly vynést, na pozici, kterou zastává. Směrem k masám vystupuje vůdce v iniciační fázi nikoliv jako despota prahnoucí po moci, ale jako prostý funkcionář, který vykonává, co je nutné a také může být nahrazen (Arendt 1979:325). Takto podle Arendt (1979:325) dochází k eliminaci vzdálenosti mezi vládnoucím a ovládaným. Vrcholný cíl totalitarismu – totální nadvláda, nemůže být dosažena *pouze* za pomoci násilí. Jedná se o dynamický a stále probíhající proces získávání, udržování a rozšiřování moci jehož součástí je každý jedinec žijící ve státu pod totalitní nadvládou (Arendt 1979:326).

Navzdory masovosti totalitního hnutí je v jistém smyslu atraktivní také pro elitu. Ve vztahu k podpoře elit hnutí mluvíme o sympatizantech, *fellow travelers* (intelektuální sympatizanti a aktivní participant, kteří ale nejsou členy) a zapsaných členech strany (Arendt 1979:326). Tito podporovatelé se v menší či větší míře podíleli na podpoře hnutí vedoucí k jeho vzestupu a následnému uchopení moci. Totalitní hnutí, a zejména nacisté, cílila na zájmové kluby, jako byla sdružení veteránů, ale i na intelektuální elitu, jako byli např. spisovatelé a veřejní intelektuálové. Bylo tomu tak pouze tehdy, představovali-li svým působením pro hnutí vhodný prostředek k růstu. Nacionální socialisté, ale také bolševici využívali poválečných společenských nálad, anti-humanitních, anti-liberálních, anti-individualistických a univerzalistických tendencí přední intelektuální generace, které napomáhají šíření a podpoře totalitní ideologie (Arendt 1979:330). Fascinace mocí a možnostmi člověka ovládnout dějinný vývoj za pomoci ovládnutí mas tak vedou k dočasnému spojení mezi masami a elitami (Arendt 1979:333). Intelektuální elity takto napomáhají totalitnímu hnutí ve fázi, kdy usiluje o uchopení moci, tím je však jejich funkce naplněna a dále pro totalitní hnutí u vlády nepředstavují spojence. Naopak představují nebezpečí, jelikož intelektuální a kreativní iniciativy nejsou pro hnutí uspokojivě předvídatelné a kontrolovatelné. Elity jsou tak zlikvidovány a nahrazeny loajálními straníky, jejichž ctností je na rozdíl od inteligence naprostá konformita (Arendt 1979:339).

2.3. Totalitní hnutí

2.3.1. Totalitní propaganda

Další část eseje o totalitarismu je věnována totalitnímu hnutí a jeho vzestupu k moci. Jedním z účelných nástrojů, které hnutí používá k manipulaci mas¹, jež jsou při vzestupu jeho hlavním hnacím motorem, a také pro komunikaci s vnějším netotalitním světem je propaganda. Arendt pojmem *propaganda* (1979:341) rozumí záměrné šíření falešných a účelově podávaných informací, při jejichž přenosu směrem od orgánu propagandy k přijímající straně nejde ani tak o předání informace samotné, jako spíše o mocensky legitimizační proces. Tento proces si klade za cíl přimět přijímající stranu ke konformitě a loajalitě k hnutí, ale také k požadované aktivitě či naopak inaktivitě. Dále je rozpracováván vztah mezi terorem, násilím, propagandou a indoktrinací jako mocenskými praktikami, které totalitní hnutí využívá (Arendt 1979:341–343). Využívání těchto mocenských praktik totalitním hnutím se mění v závislosti na fázi, ve které se hnutí na cestě k realizaci svých cílů nachází. V iniciační fázi, tedy fázi získávání moci a existence politické opozice, využívá hnutí násilí k zastrašování a manipulaci. V pozdějších fázích je násilí prostředkem dosahování ideologických cílů, jako je např. holocaust, a k manipulaci je využívána propaganda a indoktrinace. Propagandu hnutí používá výrazněji, je-li menší (směrem dovnitř) a je-li na něj vně železná opona vyvíjen tlak (směrem ven). Čím je pak hnutí silnější, tím je schopnější se od vnějšího světa izolovat a namísto propagandy využívat směrem dovnitř indoktrinaci, jež je nástrojem pro šíření teroru.

Výraznými rysy totalitní propagandy jsou adorace vědy a víra v univerzalitu dějinného či přírodního vývoje, jehož odhalení, interpretace a naplnění v rétorice propagandy povede k lepším zítřkům lidstva a k transformaci lidské přirozenosti (Arendt 1979:346–347). Propaganda zejména prostřednictvím vůdců totalitního hnutí volí rétoriku prorocství. Cíle a plány hnutí jsou představeny jako nutné, totalitní hnutí se tedy zříká odpovědnosti a samo sebe posouvá do role pasivního uskutečňovatele objektivních zákonitostí (Arendt 1979:349). Jedná se o ideologický typ myšlení, který je dále diskutován níže v podkapitole *Ideologie a teror*. Arendt (1979:345) však uvádí,

¹ Viz Beztřídní společnost

že posedlost totalitního hnutí vědou a vědeckými důkazy je jen záležitostí dočasnou, ostatně jako využívání propagandy jako takové, a hnutí tuto rétoriku opouští poté, co se dostane k moci. Jedná se tedy opět o manipulační strategii, těžící ze sciencistních nálad ve společnosti.

V iniciační fázi získává hnutí podporu mas, skrze propagandu slibuje vybudování lepšího světa. Reálná politika totalitarismu je však ve srovnání s propagandou zcela indiferentní k jejich zájmům (Arendt 1979:347). Jakmile se totalitní hnutí dostane k moci, jsou masy naopak svévolně terorizovány². Tento silný kontrast a jeho ignorace masami pak poukazuje na celkovou absenci principu sebezáchovy na společenské úrovni (Arendt 1979:348). Jedinci jsou svolní věřit ideologickým klišé, nadšeně opakovat ideologická hesla, jelikož jsou frustrováni akcidentální povahou reality, jež zakouší (Arendt 1979:352). Svět konstruovaný propagandou se tedy pro takové jedince stává uspokojivější než samotná realita, jelikož je konzistentní a poskytuje jistoty a vztyčné body³ (Arendt 1979:352). Stav, ve kterém se masy nachází Arendt nazývá „*spirituální a sociální bezdomovectví*“ (Arendt 1979:352). Následně však přichází totalitní hnutí, které jim skrze propagandu nabízí nový integrační prvek, nový kolektivní zájem. To je podle textu (Arendt 1979:348–349) spolu s výrazným a charismatickým vůdcem hlavním důvodem úspěšnosti totalitní propagandy. Detailnější popis mas v souvislosti s historickými okolnostmi jejich vzniku je diskutován výše⁴.

Souhrnně řečeno propaganda dokáže velmi efektivně využít společenských konstelací, zvolit rétoriku odpovídající skupinám, na které cílí a otevřít témata, která vztyčují mezi jinak atomizovanými jedinci společné body. Dokáže si zvolit nepřítele a hrát na notu antagonistické rétoriky nenávisti, jako např. nacisté s globální židovskou konspirací (Arendt 1979:354). Tyto kroky ve svém součtu vedou k získání si přízně mas, jejich mobilizaci, a dokonce ke slepé loajalitě a sebeobětování. A právě taková mentalita podporovatelů totalitního hnutí jej dokáže na svých bedrech vynést k moci.

² Viz *Totalitarismus u moci a Totální nadvláda*

³ Tento rys ideologií je komplexněji diskutován v podkapitole *Ideologie a teror* níže

⁴ Viz *Beztrždní společnost*

2.3.2. Totalitní organizace

Na rozdíl od ideologické a propagandistické perspektivy, skrze kterou hnutí prezentuje ideální společenské uspořádání, je uspořádání samotné zcela nový fenomén (Arendt 1979:364). Totalitní hnutí ve fázi před získáním moci vytváří organizační strukturu frontové organizace, ve které odděluje mezi sympatizanty a zapsanými členy hnutí (Arendt 1979:364). Základní funkcí takových organizací je v podmínkách dosud netotalitního prostředí připravit půdu pro totalitní vládu za pomoci institucionalizace a celospolečenské integrace totalitní ideologie (Arendt 1979:364). Frontové organizace staví pomyslný most mezi hnutím a normálním světem (Arendt 1979:366). Zajišťují postupný celospolečenský přechod od sympatií typu *fellow travelers* až po radikální přívržence hnutí na úrovni země a zakrývá fanatickou povahu hnutí na úrovni sousedních států (Arendt 1979:367). Celý tento legitimizační princip funguje na několika úrovních, kdy umírněnější přívrženci vždy zakrývají své radikálnější kolegy (Arendt 1979:367).

Jádro totalitního hnutí vymezují elitní formace. Příkladem takové formace jsou nacistické SA a SS, paramilitární organizace, jejichž vojenský význam autorka (Arendt 1979:372) považuje za obecně přeceňovaný, sloužili však jako jakýsi organizovaný gang vykonávající exekutivu hnutí v podobě organizovaného vraždění. Na rozdíl od frontových organizací se příslušníci elitní formace nesnaží o zdání normality, ale hrdě se hlásí ke svým zločinům vykonávaným pro dobro hnutí (Arendt 1979:373). Vytvářejí tak v jádru hnutí bezpečné prostředí, jelikož je fiktivní ideologický svět, v němž žijí jeho členové za pomoci organizovaného násilí bráněn před konfrontací s normálním světem, a tak udržován při životě (Arendt 1979:373).

V centru samotného dění se pak nachází vůdce se svými nejbližšími spolupracovníky. Jeho charakterovými vlastnostmi jsou především schopnosti zvládat vnitřní stranické boje za pomoci intrik a neustálého obměňování členské základny vůdčího orgánu, jež činí jeho jednání složitě předvídatelné (Arendt 1979:373). Ač vůdce totalitního hnutí v organizaci, kterou hnutí připravuje zastává autoritativní pozici, sám princip autority a autoritativní vlády není totalitní, nýbrž je zastoupen v každé hierarchicky uspořádané struktuře (1979:364–365). Oproti historicky známým formám autoritativní vlády však totalitní hnutí usiluje o totální moc vůdce, jehož vůli pak

podléhá každý a jež je sama o sobě nejvyšším zákonem (Arendt 1979:365). Celé hnutí je ztotožněno s vůdcem a vůdce se tak v podstatě stává hnutím samým, přijímá zodpovědnost za každý jeden krok, který jím jmenovaní funkcionáři vykonají (Arendt 1979:374). Praktickou implikací tohoto ztotožnění je monopolizace zodpovědnosti spolu s monopolizací vysvětlování a ospravedlňování vykonávaných činů (Arendt 1979:375). Takový princip vůdcovství se však objevuje až v pozdějších fázích, kdy je společnost více totalitarizovaná (Arendt 1979:365). Hierarchie, kterou hnutí usilující o moc představuje je kolísavá a nestálá, již v této fázi je mocenská struktura do značné míry chaotická a netransparentní (Arendt 1979:369). Takovou strategii volí také hnutí u vlády v pozdějších fázích⁵. Dále je poukazováno na podobnost organizační struktury tajných společenství a totalitních hnutí (Arendt 1979:376). Princip iniciace nových členů, hierarchie stojící na zasvěcenosti do mystéria, tajemný vůdce a konsistentní udržování nezasvěcených ve lži (Arendt 1979:376). Hierarchie je tedy konstruována na základě vědění a vyšší pozice je vždy charakterizována vyšší informovaností o vůdci a jeho skutečných plánech (Arendt 1979:383). Členové tajné společnosti jsou takto svým členstvím jednoznačně odděleni od zbytku společnosti, jež členy nejsou a namísto znalosti pravdy žijí v nevědomosti (Arendt 1979:381). Nejvýraznější podobnost mezi totalitními hnutími a tajnými společenstvími lze spatřovat v roli rituálů, jež nesou náboženské až okultní prvky. Příkladem je mumifikované mrtvé tělo Lenina, jež bylo pro Bolševiky modlou (Arendt 1979:377). Deklarované cíle totalitního hnutí však nejsou tajné, ale jsou naopak rozšiřovány propagandou. Totalitní hnutí přejímá strukturu tajných společenství, jimiž ostatně byli členové Stalin i Hitler ještě před totalitním diktátorstvím, ale vyprazdňuje ji o její hlavní účel – o její skrytost (Arendt 1979:378). Ve spojení se silou, kterou hnutí disponuje při ovládnutí státu se mocenské praktiky tajného společenství stávají vražedné.

⁵ Viz *Totalitarismus u moci*

2.4. Totalitarismus u moci

Totalitní hnutí u moci usiluje na jedné straně o totální dominanci uvnitř ovládaného území, na straně druhé ale také o globální světovládu, a tedy nadnárodní expanzi (Arendt 1979:389–390). V těchto dvou ambicích se však skrývá vnitřní nesoulad, jelikož s nadnárodním expandováním dochází k investici omezených prostředků dosud využívaných v rámci ovládané země právě na onu expanzi, v důsledku, které se hnutí stává slabším v původní zemi. Ustanovení pevné mocenské struktury představuje nebezpečí v podobě *zkostnatění* a ztráty vnitřní dynamiky hnutí, nacionalistické tendence zase nastavení hranic, jež představují překážku pro nadnárodní expanzi (Arendt 1979:389). Totalitní formu vládnutí, jež vyvažuje mezi oběma vztyčenými cíli, Arendt (1979:389) charakterizuje Trockého termínem „permanentní revoluce“. Příkladem jsou např. Stalinovy čistky, kde byli organizátoři revoluce likvidováni organizátory⁶ revoluce následující a tak dále. Jedná se o proces neustálého konstruování a opětné destrukce sociálních institucí tak, aby se neustavily jako trvalé v čase; stálou konstrukci a dekonstrukci normality (Arendt 1979:391). Zde je opět patrný kontrast mezi světem konstruovaným propagandou a reálnou totalitní politikou. Hitler i Stalin deklarovali budování stability, jejich vládnutí však naopak usilovalo o stálou nestabilitu (Arendt 1979:391). Nacionalisticky laděné projevy obou diktátorů jsou pak podle autorky (Arendt 1979:391) snahou propagandy skrýt ambici globální světovlády netotalitnímu světu, jehož reakcím je politika totalitního hnutí vystavována. Zde je nutné dodat, že lži a demagogie, které se vůdci dopouštěli na úrovni hnutí, byli vnějšími tlaky nuceni mírnit na úrovni státu a zahraniční politiky (Arendt 1979:413). Propagandou hlásaný blahobyt ztrácí na své věrohodnosti, když masy zažívají hladomor. Proto je v zájmu totalitního státu pevně držet železnou oponu tak, aby se informace o reálném stavu země nedostávaly za hranice (Arendt 1979:392).

2.4.1. Totalitní stát

Jak již bylo naznačeno na konci minulého odstavce, totalitní hnutí vládoucí nad jistým územím, tvořící takzvaný totalitní stát, je nuceno interagovat na mezinárodní úrovni s dalšími netotalitními státy, jež mohou představovat pro hnutí potenciálního

⁶ Viz *Beztrždní společnost*

nepřítele, ale i dočasného spojence. Pokusy o jednání s totalitními státy ze strany dalších mocností a snaha navázat spolupráci za použití ústupků v otázkách zahraniční politiky, však podle Arendt (1979:393) nepřekvapivě vedly ke zklamání a neúspěchu pro vnější sympatizanty nové revoluční vlády. Navzdory očekávání vnějšího světa začaly být totalitní státy agresivnější po likvidaci vnitrostátní politické opozice (Arendt 1979:393). Skutečné cíle totalitního hnutí vnějšimu světu zůstávají značnou dobu skryté⁷ a jsou zjevné až při reálné mocenské expanzi hnutí na zahraniční území. Zvláštní pozornost je věnována otázce kontrastu legislativy a politické praxe totalitních států, kde legislativa opět plní funkci jakési nadstavby pro vnější netotalitní svět (Arendt 1979:393–394). Hnutí u vlády používá k udržení moci uvnitř již zmíněné instituce, jako je např. tajná policie a další, jimž bude plná pozornost věnována níže⁸. Tyto orgány režimu jsou *de iure* regulovány zákony, které ale *de facto* nejsou dodržovány. Totalitní vláda používá a vykládá legislativu svévolně. Stav, ve kterém se společnost nachází autorka (Arendt 1979:394) nazývá *bez-zákonnost*. Jak již bylo načrtnuto dříve, struktura rozvrstvení moci nejen hnutí samotného, ale také institucí, které ustanovuje pro vykonávání vlády je chaotická, nesystémová, netransparentní a je v neustálém pohybu (Arendt 1979:400). Je tomu tak i v rozdělení autority mezi vládnoucí stranou, a státem (Arendt 1979:395). Dalšími rysy totalitního typu vládnutí je paralelní existence reálné a stínové vlády spolu s multiplikací úřadů (Arendt 1979:397). Příkladem stínové vlády ze Sovětského svazu jsou Sověty (rady proletářů z lidu), které přetrvávají jako vágní socialistický symbol, nemají však reálnou moc (Arendt 1979:397). Vykonavatelé moci jsou hnutím jmenovaní funkcionáři, kteří jsou v mocenské struktuře skrytí. Kromě reálných mocenských center tedy současně s nimi existují *mocenské fasády*. Paralelně existuje více úřadů mající prolínající se kompetence. Není tedy jasné, jakou agendu má jaký úřad vykonávat, což vede k absenci uplatňování zodpovědnosti a kompetence (Arendt 1979:409); mezi samotnými úřady také často dochází k nevráživosti a špionáži (Arendt 1979:403). Jedná se o další prvek, který činí systém vlády neprůhledný, a tedy těžce napadnutelný (Arendt 1979:397). Podobně jako v organizaci⁹ totalitního hnutí, také u organizace totalitního státu obecně platí, že orientace v mocenské struktuře a znalost

⁷ Viz *Totalitní organizace*

⁸ Viz *Tajná policie*

⁹ Viz *Totalitní organizace*

skutečných záměrů znamená moc a toto vědění je drženo jen v úzkém kruhu zasvěcených (Arendt 1979:408). V otázce mocenské relevance vykonavatelů vlády tomu typicky bylo tak, že čím úřady či obecně instituce byli více viditelné, tím méně moci měly a naopak (Arendt 1979:403). Nabízí se zde konstatovat, že nejmocnějším úřadem obou totalitních režimů byla tajná policie, již bude věnována pozornost níže¹⁰. Znaky jako multiplikace úřadů a mocenské fasády lze pozorovat u nacionálních socialistů i u bolševiků (Arendt 1979:401). Stalin však tendoval k odstraňování¹¹ personálního obsazení a postupné likvidaci úřadů, zatímco Hitler v tomto ohledu nebyl tak razantní (Arendt 1979:401).

Režim je ze své podstaty hrubě neefektivní a kompletně iracionální z utilitaristického hlediska v běžném smyslu (Arendt 1979:410), resp. jednotlivé úřady a instituce, jejich beztvorost a nesystémovost popsaná výše vede k hrubé neefektivitě a neschopnosti dosahovat legálně deklarované cíle. Absence jednoznačné autority a hierarchie však vytváří prostředí vhodné pro uskutečňování cílů totalitního hnutí, odstraňuje totiž hierarchickou vzdálenost mezi vůdcem a poddaným a vystavuje tak každého jednoho občana státu vůdcově svévoli (Arendt 1979:405). Pro pochopení politiky totalitního hnutí je žádoucí použít měřítko s nimiž operuje hnutí samo. Vrcholným cílem je globální světovláda, časovým horizontem jsou staletí i tisíciletí a zájem globální je vždy upřednostněn před zájmem lokálním (Arendt 1979:411–412). Arendt (1979:416) vztah totalitní vlády ke spravovanému území připodobňuje ke vztahu země a zahraničního dobyvatele. Ten také nejedná v zájmu obyvatel území ale výhradně v zájmu sebe samého. Je zde na místě použít termín vykořisťování ve vztahu totalitního hnutí k zemi, které vládne. Hnutí čerpá materiálního bohatství a práce, která je k dispozici pro realizaci svého fiktivního světa a zájmů mas si hledí jen tehdy, jsou-li shodou okolností v souladu se zájmy globálními (Arendt 1979:417).

¹⁰ Viz *Tajná policie*

¹¹ Viz *Beztrždní společnost*

2.4.2. Tajná policie

Vzhledem k výše diskutovanému by se totalitní režim mohl celkově jevit jako neefektivní, nefunkční a chaotický moloch. Pod vrstvami chaosu a neefektivity však operuje orgán státní moci, jež je ve svých kompetencích velmi efektivní – jedná se o tajnou policii. Síla a efektivita totalitní vlády se skrývá právě ve výkonu tohoto orgánu (Arendt 1979:420, 430). Na rozdíl od armády není tajná policie nástrojem vykonávajícím *pouze* fyzické násilí. Tento orgán se zaměřuje na širší paletu činností, především získávání informací, a je tak vhodným nástrojem pro udržování moci totalitního hnutí nejen v zemi vzniku hnutí, ale i v zahraničí, kde tajná policie intervnuje ještě před jeho mocenskou expanzí (Arendt 1979:420–421). Hlavní praktikou tajné policie je mučení, pomocí které získává informace z nepřátel režimu (Arendt 1979:453). Jedná se o činy daleko za hranicemi¹² etických limitací člověka v moderním pojetí liberálně-demokratického prostředí. Dění v koncentračních táborech však v tomto ohledu představuje kompletní opuštění a eliminaci těchto limitací¹³. I v despociích minulosti hrála tajná policie důležitou roli, bylo tomu tak ale jen do bodu, kdy za její pomoci byla zlikvidována politická opozice (Arendt 1979:421). Vzhledem k výše popsaným intencím totalitní vlády však teror totalitarismu po likvidaci politických nepřátel teprve začíná. Princip, *kdo není s námi je proti nám* je přenesen z propagandy i do reálné politiky totalitní vlády a jí pověřených orgánů. Odhalování a likvidace nepřátel probíhá paralelně na více frontách; vedle tajné policie jsou mobilizováni také členové frontových organizací (Arendt 1979:422). Nejen angažovaní straníci pak např. udávají své sousedy, kteří smýšlejí nebezpečně, tedy autonomně a mimo ideologický rámec (Arendt 1979:422). Každý, jež působí na území spravovaném totalitním hnutím je pro hnutí potenciálním nepřítelem, a to z pouhého důvodu své schopnosti myslet, a tedy potenciálně odporovat vůli hnutí (Arendt 1979:430). Policie tedy usiluje o eliminaci soukromí a shromažďuje osobní údaje obyvatel (Arendt 1979:434). Hnutí v tomto bodu, když jsou zlikvidováni političtí nepřátelé, začíná s naplňováním svého ideologického programu likvidováním tzv. *objektivních nepřátel* (Arendt 1979:422). Tajná policie neoperuje s kategorií podezřelý, jako tomu je obvykle v policejním vyšetřování, ale na

¹² O kreativitě technik mučení příslušníků sovětské KGB pojednává ve svém žurnalistickém románu Solženicyn (2021)

¹³ Viz *Totální nadvláda*

základě příkazu vůdce *apriori* považuje skupinu obyvatel sdílející společný rys, řekněme židy, za nepřátele ze své podstaty, jež je zdůvodněna ideologicky (Arendt 1979:426). Kategorie objektivních nepřátel pak není vyčerpána první skupinou obyvatel, kterou si hnutí zvolí zlikvidovat, nýbrž je dále dynamicky využívána v závislosti na okolnostech (Arendt 1979:424). Samotná činnost tajné policie je zcela závislá na vůli vůdce, jenž rozhoduje, jaká skupina obyvatel bude právě zatýkána a likvidována (Arendt 1979:426). Ve vrcholné fázi totalitarismu u moci jsou opuštěny¹⁴ koncepty podezřelých a objektivních nepřátel. Režim si své oběti vybírá arbitrárně, například proto, že jsou mentálně nemocní (nacistická eugenická praxe) nebo proto, že úředníci potřebují naplnit kvóty v lágru (praxe v bolševickém Rusku) (Arendt 1979:432–433). Jen minoritní agendou tajné policie je potlačování skutečné kriminality v běžném smyslu a takoví kriminálníci také v obou totalitních režimech minulosti mezi odsouzeníci tvořili jakousi aristokracii. O vzniku a udržování hierarchií v koncentračních táborech pojednává detailněji Frankl (2006). Typickou praxí tajné policie je kromě likvidací obětí také likvidace všech stop, které zůstali po existenci takových osob (Arendt 1979:433, 435). V textu (Arendt 1979:436–437, 441) je poukazováno na sociálně-psychologický efekt, kdy se *totalitní experimenty* v podobě masového vyvražďování vzhledem k normální zakoušené realitě zkrátka zdají extrémní a nepravděpodobné a jsou tedy vytlačovány. Normalita každodenního světa a ne-normalita totalitních režimů je v takovém kontrastu, že je existence něčeho takového normálnímu jedinci jen těžko představitelná. To totalitarismu slouží jako zbraň při utajování a popírání existence svých vlastních praktik.

Činnosti tajné policie jsou velmi nákladné a hnutí volí různé cesty financování této agendy od konfiskování majetků obětí až po tolerovanou účast policie na organizaci ilegálních činností jako je hazard nebo prostituce (Arendt 1979:428). Policie kromě politických funkcí naplňuje také ekonomické funkce režimu – příkladem je řešení nezaměstnanosti v podobě nucené práce v pracovních táborech, kde právě tajná policie zajišťuje personální obsazení (Arendt 1979:429). Jak je ale diskutováno níže¹⁵, pracovní tábory jsou z ekonomického hlediska neefektivní a jejich skutečná funkce se skrývá

¹⁴ Viz *Totální nadvláda*

¹⁵ Viz *Totální nadvláda*

jinde. V kapitole *Beztrždní společnost* byla diskutována snaha hnutí, rozvracet důvěru v tradiční společenské instituce, vytvářet nevraživost a systematicky motivovat ke vzájemnému špehování a donášení. Nevraživost ale není přítomna jen ze strany příslušníků orgánů k obyvatelstvu, nýbrž vyskytuje se i mezi příslušníky orgánu samotného. Kariéra v tajné policii funguje často na principu *dvojitého agenta* – příslušníci se dostávají na své pozice mimo jiné tak, že zlikvidují svého předchůdce a jsou zas své zásluhy dosazeni na jeho místo (Arendt 1979:431). Tato možnost rychlého kariérního růstu podle autorky (Arendt 1979:432) zajišťuje absolutní loajalitu nové generace mladých funkcionářů k vůdci, jelikož právě na vůdci závisí celá jejich kariéra. To ve svých důsledcích vede mladé lidi toužící po kariéře k riskování a ochotě obětovat mnoho (včetně života samotného) kvůli možnosti sociální mobility. Vyskytuje se zde však jistá tendence přehlížet, že se stranické čistky opakují.

2.4.3. Totální nadvláda

Pokud předešlé kapitoly a podkapitoly pojednávaly o iniciačním stádiu, kdy totalitarismus stále usiluje o moc, tato podkapitola a níže diskutované se zaměřuje na stav, kdy již totalitní hnutí moc uchopilo a má také ve svých rukou prostředky ke zhmotnění svého fiktivního světa. Proto je zde již o totalitním hnutí vypovídáno jako o totalitním režimu, jež zosobňuje. V pracovních a koncentračních táborech se pak ukazuje podle mého soudu největší zvrácenost těchto režimů. Podle Arendt (1979:437–438) jsou takové tábory hmotnou manifestací ideálu totální nadvlády a příkladem, že totalitní hnutí své ideologické heslo *všechno je možné* bere zcela vážně. Tyto tábory nejsou *jen* vězením, kde lidská bytost ztrácí veškerou důstojnost. Jsou zároveň zvráceným hřištěm totalitních *vědců*, kteří experimentují na lidech s kompletní absencí etiky a podrobují zkoumání člověka v extrémních podmínkách strachu a utrpení (Arendt 1979:438). Místem, kde jsou oběti vystaveny naprosté kontrole a degradovány na „nestěžující si zvířata“ (Arendt 1979:439).

Ani koncept a realizace konceptu koncentračního tábora však podobně jako propaganda není vynálezem totalitních režimů. Podobné tábory byly využívány již před existencí diskutovaných režimů, a to k podobným účelům – uvěznění a likvidaci *nežádoucích* skupin obyvatelstva (Arendt 1979:440). Způsob a měřítko, jakým je využily totalitní režimy jsou však bezprecedentní, a proto je také nesnadné pojmut tyto

činy běžnými morálními měřítky. V případě obětí koncentračních táborů je koncept vraždy k vysvětlení vztahu vraha a oběti nedostačující. Při aktu vraždy vystupují vrah a oběť. Vrah si je vědom zabití jiné lidské bytosti. Nesnaží se popřít existenci oběti a vymazat ze světa stopy její existence. Je si také zpravidla vědom své viny. Totalitní režim zachází s oběťmi v koncentračním táboře tak, jako by nikdy neexistovaly, jako by nikdy nebyly lidskými bytostmi (Arendt 1979:442). V nacistické rétorice bylo např. židovstvo degradováno na hmyz, který je nutno odstranit pomocí plynu (Arendt 1979:439).

Koncentrační tábory se na první pohled jeví z utilitárního hlediska jako samoučelné. Práce, která je v nich prováděna by mohla za jiných podmínek probíhat daleko efektivněji. Jejich ekonomický výkon slouží jen k financování dohlížitelského orgánu v nich samotných (Arendt 1979:444). Jejich výskyt je tedy zdánlivě opět produktem anti-utilitaristického a iracionálního myšlení, jako v případě dalších orgánů totalitního režimu. Tábory nejsou ani vězením v běžném chápání instituce. Naprostá většina vězňů v táborech je nevinná v běžném pojetí viny a trestu. Jak již bylo diskutováno výše¹⁶, režim si své oběti po likvidaci politické opozice vybírá nejprve na základě ideologických zadání a poté vcelku arbitrárně. Totalitní režim tímto počínáním usiluje o kompletní popření institutu lidských práv a právní subjektivity v lidských bytostech (Arendt 1979:448). Ty jsou nejen, jak již bylo zmíněno výše¹⁷, izolované a ve stavu *sociálního a spirituálního bezdomovectví*, ale nyní dokonce zbavené lidské důstojnosti, ba samotné lidskosti, jak ji běžně chápeme, pod vystavením totální nadvlády (Arendt 1979:451). Ta může být dosažena jen tehdy, pokud jsou lidské bytosti žijící na území spravovaném totalitní vládou sníženy na pouhá lidská zvířata (Arendt 1979:457). Na bezvládné loutky, které jen reagují na vnější impulsy, ale nejednají z vlastního popudu a jsou tak zcela zbaveni individuality a autonomie myšlení. Skuteční zločinci páchající kriminální aktivitu v běžném pojetí, pak v táboře zastávají nejvyšší vrstvu. Na rozdíl od politických vězňů totiž ví, proč jsou uvězněni a jsou si vědomi své viny (Arendt 1979:448). Nevinní jsou tak nejen poníženi na úroveň kriminálníků, režim tak zároveň systematicky podrývá vzájemnou důvěru a solidaritu vězňů (Arendt 1979:450). Solidarita je ve strachu z

¹⁶ Viz *Tajná policie*

¹⁷ Viz *Beztrždní společnost*

uvěznění potírána také vně táborů. Autorka (Arendt 1979:452) uvádí příklad, kdy se členové rodiny zřikají uvězněného příbuzného ze strachu, že budou kvůli rodinným vazbám deportováni do tábora nebo také Sofiiny volby, kdy oběť dostává na výběr mezi odsouzením přátel nebo rodiny. Režim tak svým jednáním navzdory propagandě v iniciační fázi ukazuje, že zájmy mas jsou pro něj nejen zcela nepodstatné. Dokonce samá existence mas nemá pro režim žádný účel, neslouží-li jeho mocenským zájmům a masy jsou tak v této fázi v optice režimu zcela nadbytečné, a podle toho je s nimi také zacházeno (Arendt 1979:459).

2.5. Ideologie a teror

Uchopit totalitarismus jako formu vlády v klasickém pojetí politické filosofie je nesnadné, jelikož je ve svých povahových rysech bezprecedentní a do značné míry se vymyká historicky uplatňovaným formám vládnutí (Arendt 1979:461). S jistou opatrností lze tvrdit, že se jedná o novou formu tyranie. Na rozdíl od tyranií minulosti se však vymyká z dichotomií zákonné a nezákonné vládnutí, legitimní moc a svévole (Arendt 1979:461). Oběti režimu jsou sice nakonec voleny svévolně, celý proces však probíhá pod taktovkou transformace humanity a vytváření nového světa, nikoliv na *pouhé* krutosti a svévoli vládce, jenž prahne po stále větší moci (Arendt 1979:462). Jak již bylo zmíněno výše¹⁸, totalitní hnutí a potažmo režim se zaštituje dějinnými či přírodnými zákonitostmi. V případě bolševiků se jedná o uplatnění marxismu, a především ideje třídního boje, jež postupuje dějinami a nutně směřuje k revoluci, diktatuře proletariátu a nastolení socialistické beztrádní společnosti (Arendt 1979:463). U nacionálního socialismu jde o rasistický výklad sociálního darwinismu, jež stojí na ideji podstatného rozdílu mezi rasami a jejich souboje, kde vítězná rasa vládne rasám podřadným (Arendt 1979:463). Při detailní analýze, kterou Arendt (1979:463) činí se však ukazuje, že obě ideologie sdílí společné konstituční prvky. Tyto zákony, respektive zákonitosti přestávají být stabilizačním prvkem v dynamickém světě, ale naopak se stávají onou dynamikou, jež uvádí svět do pohybu (Arendt 1979:463). Nejsou vztaženy ke specifickému území, nehledí na individuální zodpovědnost a vinu ani nerozlišují mezi dobrem a zlem v běžném smyslu. Jsou naopak vnímány jako nadřazené, zcela

¹⁸ Viz *Beztrádní společnost*

univerzální a nutně platné. A pokud jsou tyto zákony nutné, není pak potřebný konsensus lidu k jejich uplatňování (Arendt 1979:462).

Jak bylo opakovaně diskutováno výše¹⁹, pomocí teroru pak totalitní režim tyto zákonitosti uplatňuje nejprve zničením *zaslepené* opozice a poté plným uskutečněním totální nadvlády, kdy se teror plně manifestuje. V těchto rysech totalitního vládnutí se ukazuje zásadní rozdíl mezi totalitním a autoritářským režimem. Autorita tyranského i jiného typu reguluje svobodné prostředí nastavením pravidel, totalitní režim usiluje o kompletní eliminaci svobody stejně jako kompletní eliminaci lidské spontaneity jako takové (Arendt 1979:405, 466). Pod nadvládou teroru ztrácejí lidské kvality, jako ctnost, čest, ale i zbabělost ve veřejném životě svoji hodnotu, jelikož s občany režim nejedná podle jejich kvalit a zásluh, ale podle *apriorně* připsaných znaků (Arendt 1979:468). Např. nacionální socialisté tak nevybírali nejen své oběti podle rasové příslušnosti, ale i do řad SS Himmler vybíral příslušníky podle vyhodnocovaných árijských rysů na fotografiích (Arendt 1979:468). Nejen nepřátele režimu tak určila sama příroda, jež je nejvyšší spravedlností, ale předurčila také kdo je vykonavatelem jejího soudu (Arendt 1979:468).

Zaštitujícím rámcem, jež určuje výše zmíněné *apriorní* znaky a zákonitosti jsou v totalitním režimu ideologie. V eseji jsou pojímány jako pseudo-vědecké a pseudo-filosofické myšlenkové směry, které kombinují prvky obou zmíněných (Arendt 1979:468). Samotný termín ideologie je návodný. Je složen ze slov *idea* a *logos*. Ideologie zasazují ideje do logického kontextu (Arendt 1979:468). Poskytují jednoduchý a koherentní explanační rámec, skrze který se složitá a komplexní realita jeví jako srozumitelná a snadno uchopitelná (Arendt 1979:468). Jsou však nutně reduktivní, protože zachycují jen výsek složité reality a zbytek manipulativně uzpůsobují tak, aby vše zapadalo do pomyslné mozaiky. Zdání vědeckosti se snaží vzbuzovat kvůli vyšší vážnosti a legitimizaci, jak již bylo zmíněno výše²⁰. Autorka (Arendt 1979:470) nepovažuje za totalitní jen výše zmíněný rasismus a komunismus, tedy ideologie, na kterých byly postaveny totalitní režimy. Konstatuje, že nadvláda

¹⁹ Viz např. *Totální nadvláda*

²⁰ Viz *Totalitní propaganda*

jedné rasy či revoluce proletariátu se jen historicky ukázala, jako společensky relevantní témata, a proto je také využila totalitní hnutí (1979:470). Míni však, že všechny ideologie 19. století obsahovaly totalitní prvky a ke své, zvráceně řečeno, *totalitní dokonalosti* je dovedlo až samotné totalitní hnutí a později režim (Arendt 1979:470).

Tvrzení o totalitní povaze ideologií staví Arendt (1979) na třech argumentech.

1. Ideologie slouží nejen k výkladu současnosti, ale také minulosti a predikci budoucnosti. S nadsázkou řečeno tedy odhalují tajemství k vykládání povahy světa (Arendt 1979:470).
2. Ideologické myšlení je odtrženo od reality. Považuje zákony dějinného vývoje za již poznané a každé další dílčí poznatky jsou odvozovány jen na základě dedukce. Poznání mimo ideologický rámec zcela ztrácí hodnotu. Případně je dokonce nežádoucí (Arendt 1979:470–471).
3. Samo ideologické myšlení nemůže transformovat realitu. Transformuje však poznání reality do mantinelů, které sama ideologie vztyčuje (Arendt 1979:471). Informace jsou interpretovány takovým způsobem, aby zapadaly do koherentního rámce. Realita se tak jeví jako konzistentní a poznáním uchopitelná (Arendt 1979:471).

Silnou zbraň z těchto ideologií v rukou totalitního vůdce pak činí jejich chladná a doslovná aplikace (Arendt 1979:472). Ve spojení s atomizovanými masami, osamělými jedinci trpícími izolací získává ideologie celospolečenský vliv a připravuje tak pole pro uskutečnění teroru totální nadvlády (Arendt 1979:474).

3. Závěry teoretické analýzy

Z obsahu výše diskutované rozsáhlé eseje je patrné, že autorka ve své analýze totalitního režimu zohledňuje především represivní, ale také participativní prvky občanů na totalitním režimu. Totalitní hnutí je v iniciační fázi na masách závislé a využívá jejich podpory k získání a upevnění své mocenské pozice. Lze tedy s jistou opatrností tvrdit, že bez existence mas a masové společnosti bychom nemohli mluvit také o existenci totalitarismu. Masy jsou dle autorky (1979) propagandou zmanipulovány a hnutí podporují navzdory destruktivním následkům své podpory, kterých si ale masy samy nejsou vědomy. Setkáváme se zde s paradoxním stavem, kde aktéři na politickém poli podporují takové subjekty, které jsou v rozporu s jejich materiálními a dalšími zájmy. Tento stav je vysvětlen za pomoci sociálně psychologických argumentů *sociálního a spirituálního bezdomovectví*, jež také přispívá k účinnosti propagandy. Ve fázi totalitarismu u moci jsou masy na jedné straně indoktrinovány a na straně druhé terorizovány. Indoktrinace přispívá k integraci totalitní ideologie a legitimizaci teroru při realizaci mocenské expanze a totální nadvlády. Arendt (1979) v těchto záležitostech silně akcentuje represivní prvek reprezentovaný zejména tajnou policií a koncentračními tábory. Nevylučuje participaci mas na teroru. Mluví o stranických čistkách, donášení a vzájemné nevraživosti mezi angažovanými straníky či sympatizanty. Zajímavá je v tomto ohledu role frontových organizací, jež legitimizuje teror za použití salámové metody. Ve své rétorice však masy vnímá jako oběti ideologické indoktrinace a teroru nejen represivních složek režimu. Stabilizační prvky, jež drží režim pohromadě se tedy podle autorky skrývají právě v intervenci orgánů režimu, jež uvádějí masy do pohybu a motivují je k participaci.

Goldman (2007) hovoří o participaci jako o demokratickém prvku ve vztahu k bolševickému režimu v období stalinských čistek. Uvádí příklady s participací dělníků na teroru při industrializaci Sovětského svazu, kde např. odsuzují své nadřízené k trestům smrti. Zdůrazňuje, že represe *shora* byly doplňovány a spoluutvářeny jednotlivými akty aktérů *zdola*. Tedy, že např. stalinské čistky nelze vysvětlit pouze konstatováním rozkazů, jež byly uděleny orgánům režimu, jako např. NKVD (Goldman 2007:252). Pokud ponecháme stranu kontroverzi ohledně termínů *demokracie* a *demokratické prvky*, jež jsou hodnotově zabarveny a v současném politickém diskurzu

spojovány především s liberální demokracií západního typu, dojdeme k závěru, že východiska Arendt a Goldman, respektive Pullmanna jsou komplementární. Dilema *participace vs represe* je tedy do značné míry falešným dilematem. A to proto, že v mechanismech totalitního režimu nelze odejmout jedno od druhého. Jak již bylo zmíněno, Arendt participativní prvek mas zohledňuje také. Svou analýzu vede na rovině abstrakce, na rozdíl od historiografického přístupu Goldman, která uplatňuje deskripci. Pro komplexní pochopení totalitního režimu je podle mého názoru nutné uplatňovat oba ze zmíněných přístupů, jmenovitě deskripci pro zmapování minulosti a abstrakci či preskripci pro čelení hrozbě diktátorských či totalitních tendencí v současnosti a budoucnosti.

Pokud se zaměříme na problematiku termínů diktatura a totalitarismus a jejich definičního rozdílu, zjistíme, že nejsou ve výše diskutovaném díle ztotožňovány. Mocenské instrumenty diktatura a totalitarismus sice sdílí, liší se však ve svých vrcholných cílech. Diktatura, respektive diktátor nebo diktátorská strana typicky usiluje o získání a udržení vlastní moci za použití teroru a likvidace politických oponentů. Totalitarismus, jehož integrálním prvkem je ideologicky konstruovaný svět se ale nespokojuje *pouze* se získáním a udržením moci, ale usiluje o hmotnou manifestaci ideologického světa. Při tomto snažení si na úrovni myšlení, ale i jednání neklade morální ani jiné zábrany. Lze tedy konstatovat, že totalitarismus je jistou formou diktatury, jež ale v mnoha ohledech přesahuje historicky vykazatelné diktátorské režimy a ztotožňovat je by tudíž bylo nepřesné. V koncepci totalitarismu se však Arendt (1979) výrazně odlišuje od koncepce s níž pracuje Pullmann. Pullmann se v rozhovoru pro Echo (2020) odkazuje na historičku stalinismu Sheilu Fitzpatrickovou, jež dezorganizační povahu režimu považuje za netotalitní, kvůli neschopnosti dosahování vztyčených cílů. Koncepce totalitarismu v pojetí Arendt (1979) však tento dezorganizační prvek považuje za nutnou součást totalitního společenského řádu, kdy chaotičnost, netransparentnost a multiplikace úřadů s překrývajícími se kompetencemi vytváří prostředí, ve kterém se rozpadá důvěra, tradiční společenské instituce a vědění se stává mocí, jež si ale monopolizuje úzké vedení a tajná policie. V otázce totalitní povahy Reálného socialismu v Československé socialistické republice se Hannah Arendt s Michalem Pullmannem shodují. Jak již bylo zmíněno výše, autorka (1979)

považuje za totalitní režimy jen hitlerovský nacismus a stalinský bolševismus. Teroristické prvky přejímal také komunistický režim v Československu, byl však jen jedním ze sovětských satelitních států. V případě KSČ patrně nelze mluvit o snaze o totální nadvládu a mocenskou expanzi. Jedná se o dílčí závěr mé analýzy, který však nepostuluji autoritativně. Jsem si vědom limitací této práce, stejně tak jako faktu, že mým polem není historie, ale sociologie a politická teorie.

4. Data a metody

4.1. Zasazení dat do širšího kontextu

Pro povahu samotného mediálního sporu, který mezi aktéry vznikl je dle mého soudu klíčový jeho kontext, který do značné míry ustanovil pozice, ve kterých oba aktéři sporu vystupovali a setrvali. Počátky této polemiky datujeme do června roku 2020, kdy Michal Gregorini, jako čelní představitel projektu *Iniciativa Milada 70: Zavražděna komunisty* komunikuje s Michalem Pullmannem, děkanem FF UK ve věci vyvěšení transparentu k pietní akci 70. výročí justiční vraždy Milady Horákové. Michal Klíma jako Pullmannův hlavní oponent se v celé kauze objevuje až později, o to však déle setrává. Podle rozhovoru pro *Echo* (Kaiser, Pullmann 2020) následně Gregorini zveřejňuje úryvky interní komunikace, mezi ním a Pullmannem. Gregorini mluví v rozhovoru pro *ČRo* (Jadrný, Gregorini 2020) o přístupu ze strany FF UK jako o *bázní*. Podle Pullmanna (Kaiser, Pullmann 2020) se však jedná o nedorozumění. Gregorini totiž nedoplnil že se FF UK k pietní akci připojuje vyvěšením černého praporu, které vedení fakulty považuje za pietnější. Na situaci reaguje Daniel Kaiser z týdeníku *Echo*, který Pullmanna oslovuje a vede s ním rozhovor. Michal Pullmann zde dostává prostor k vysvětlení situace. Zároveň je však valnou část rozhovoru konfrontován a také více či méně explicitně dotazován na svoji politicko-ideologickou orientaci. Autor článku (Kaiser, Pullmann 2020) patrně vidí spojitost mezi děkanovými politickými názory a jeho počínáním při organizaci pietní akce, potažmo vedením fakulty. Historik zde také ve zkratce vysvětluje přístup revizionistické školy ke studiu diktátorských a totalitních režimů, která usiluje o jejich explanaci v širších souvislostech s přihlédnutím na naučené typy konformity společenských aktérů. Zmiňuje kontroverzní *demokratický prvek*, spočívající v participaci dělníků na likvidaci elit. Tento výstup pobuřuje Michala Klímu, druhého klíčového aktéra tohoto mediálního sporu, pamětníka a bývalého disidenta, publicistu a předsedu správní rady Nadačního fondu obětem holocaustu, který v reakci na rozhovor píše Pullmannovi otevřený dopis (2020). Ten začíná i ukončuje osobně laděnou rétorikou se zdůrazněním rodinného původu obou aktérů a vyzívá děkana k rezignaci. Historikovi vyčítá elitářský a ahistorický pohled či relativizaci

minulého režimu. Právě pojem *relativizace* je zde zásadní, jak uvidíme níže²¹. Oponent v polemice reaguje obratem také otevřeným dopisem (Pullmann 2020), kde Klímu vyzývá k diskusi. Nabízí mu k tomu půdu FF UK, či případně jinou platformu dle preference. Oba aktéři polemiky se následně shodují na dvou debatách, pro *DVTV* (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020) a pro *Český Rozhlas* (Erhart, Klíma, Pullmann, Rozsypal 2020). Pullmann poté vydává spolu s kolegou historikem Pavlem Kolářem programový článek (2020), ve kterém se v sedmi bodech vymezují proti *zjednodušujícímu nahlížení* na minulý režim a obhajují své stanovisko.

Tímto článkem však mediální spor nekončí. Pullmann se v tomto bodě sice přestává sporu aktivně účastnit, Klíma však reaguje dalšími otevřenými dopisy na historikovi zastánce a ve sporu se postupně začínají profilovat dvě, respektive tři strany. Na jedné straně historici, historičky a intelektuálové typicky (ne však výhradně) levicového spektra obhajující pozici Pullmanna. Na straně druhé především publicistky a publicisté, intelektuálové mající konzervativní postoje. Uprostřed stojí tlumočící skupina, která se snaží upozornit na skryté předpoklady obou stran, jež jsou překážkou vzájemného porozumění či případné shody (Barša, Těmín 2020). Celý spor tvořilo k datu 22. 12. 2020 281 článků (Švec, Groman 2020), které vytvářejí prostor pro práci rozsáhlejší a detailnější, přesahující můj výzkumný záměr. Ve své práci se budu zabývat především již zmíněnými dvěma debatami, kde se hlavní aktéři přímo setkali a konfrontovali svá stanoviska. Jako doplnění stanovisek poslouží rozhovor pro *Echo*, Programový článek Pullmanna a Koláře a v neposlední řadě Klímův (první) otevřený dopis.

V analýze se zaměřuji na obsahovou i formální stránku argumentace. Jaká klíčová slova, termíny a koncepce oba aktéři v diskusi používají, jakou metaforiku užívají a kam vede jejich argumentační linie? Kde se linie střetávají, jak jsou konfrontovány a jak aktéři ze sporu vycházejí? Ke kódování jsem použil software MAXQDA.

4.2. Analýza – Michal Pullmann

V minulé podkapitole již bylo předestřeno, že východiska, s nimiž aktéři vcházejí do diskuse jsou do značné míry určující, pro jejich pozici ve sporu. Pozice Michala

²¹ Viz *Závěry teoretické analýzy*

Pullmanna je od začátku defenzivní. Po zveřejnění interní komunikace Gregorinim se nejprve hájí v rozhovoru s Danielem Kaiserem pro Echo (2020), poté v *Duelu DVTV* (2020), kde jeho bránící se roli upevňuje moderátorka Daniela Drtinová, která dle mého soudu straní Klímovy. Pullmannovi opakovaně skáče do řeči a sama mu oponuje, namísto snahy vytvářet mezi aktéry komunikační kanál. Domnívám se, že pozici nestraničího moderátora lépe naplnil Michael Rozsypal v *Pro a Proti* (2020).

V rozhovoru pro Echo jde především o výše diskutovanou pietní akci, ale také o historikovy politické názory a rodinný původ. Samotný název článku *Jsem postmarxista* (Kaiser, Pullmann 2020) je pro způsob autorova filtrování informací výmluvný. Proč Kaiser volí právě tento nadpis? Patrně proto, že pro cílovou skupinu čtenářů Echo je otevřené přihlášení se k post/neo-marxismu kontroverzní. V rozhovoru však zaznívají z mého pohledu kontroverznější výroky. Zejména tehdy, když historik popisuje *demokratický* prvek stalinismu, spočívající v odsuzování elit dělníky na smrt. Participaci a naučené formy konformity vnímá historik jako zásadní prvky při vysvětlování nejen stalinismu, ale také komunistického režimu v Československu. To později tvoří hlavní spor mezi oběma aktéry. Tímto dilematem jsem se zabýval na teoretické úrovni, již výše²². Vysvětluji si volbu nadpisu tak, že autor nejprve ideologicky identifikuje a zařadí Michala Pullmanna. Načrtnutý induktivní argument může vypadat asi takto: *hlásí se k neomarxismu a myslí si x; ergo neomarxisté si myslí x*. Doplnuji, že se jedná pouze o moji konstrukci a skutečné motivy autora mi samozřejmě zůstávají a zůstanou skryté. Pullmann je tazatelem dále konfrontován s údajným levicovým trendem na UK a politickou angažovaností akademické obce. Odpovídá umírněným způsobem a na Kaiserovu rétoriku nepřistupuje. Na konfrontaci ohledně případné okupační stávky euroskeptiků navrhované s jistou nadsázkou v reakci na nocování ekologických aktivistů na FF UK Pullmann říká, že vítá kontroverze. Tento postoj dále konzistentně drží. Polemiku a debatu akcentuje jako prvek otevřené demokratické společnosti. Otevírá zde témata jako role historiček a historiků, potažmo historiografie jako oboru ve vztahu k minulému režimu, kolektivní paměť a její kultivace nebo podpora minulého režimu soudobým obyvatelstvem. Tato témata akcentuje i v dalších materiálech a tvoří

²² Viz *Závěry teoretické analýzy*

spolu s důrazem na omezené možnosti historiografické metodologie „do srdcí a ledví nevidíme“ (Kaiser, Pullmann 2020) ústřední body aktérový argumentace. Historičky a historici mají dle aktéra zpochybňovat politicky podmíněné a zjednodušující narativy, nejen odsuzovat zločiny minulého režimu, ale především je vysvětlovat a také předkládat různé verze výkladu a podporovat pluralitní diskusi. Touto iniciativou by měli pomoci kultivovat kolektivní paměť tak, aby proti takovým režimům byly rezistentní také generace bez osobní zkušenosti. Sám se vymezuje v celém sporu pouze třikrát, a to poprvé proti, z jeho pohledu zjednodušujícímu „dryáčnickému“ (Kolář, Pullmann 2020) výkladu minulého režimu založenému výlučně na represí *zlého státu proti dobrým občanům*. Takový výklad dle historika může ztratit své adresáty a ve výsledku rezistenci proti diktaturám oslabit. Podruhé proti osobně laděným útokům a výzvám k rezignaci ze strany Michala Klímy a citacím zprostředkovaným Danielou Drtinovou (2020). Ta cituje Miroslava Kalouska, dle kterého děkan „špiní pověst fakulty bolševickou slinou“ (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020). Potřetí opět proti Daniele Drtinové (2020), která replikuje na konci debaty Klímův argument o relativizaci minulého režimu. Historik námitku odmítá a tvrdí, že činí pravý opak. V argumentaci je sebekritický a zastává *méně výhodnou* pozici, jelikož opakovaně připouští, že historiografická metodologie má svá omezení a prezentuje *jen* konstrukce, nikoliv fakta.

4.3. Analýza – Michal Klíma

Pokud pozice Michala Pullmanna byla od začátku celého sporu defenzivní, pozice Michala Klímy byla od jeho vstupu v kontrastu velmi ofenzivní. V otevřeném dopisu (Klíma 2020) argumentuje na osobní úrovni a poukazuje na odlišný kontext v nahlížení na minulý režim determinován odlišnou zkušeností. Toto stanovisko Klímu provází i ve zbytku sporu. Vzhledem k Pullmannově zkušenosti s minulým režimem v elitním postavení *komunistické věrchušky* není historik v Klímově pojetí s to nahlížet činy režimu v plné šíři. Jeho hodnocení minulého režimu je v této argumentační linii vnímáno jako elitářské a urážlivé k běžným lidem. Klíma akcentuje své zkušenosti nebo zkušenosti svého sociálního okolí, a zdůrazňuje nemožnost studovat humanitní obor nebo nemožnost cestovat. Zde se dostáváme k dalšímu zásadnímu prvku Klímovy argumentace, jímž je *svoboda volby*. Minulý režim byl podle něj nesvobodný právě

proto, že lidé neměli svobodu volby. Aktér zde vychází z klasicky liberálního pojetí svobody, kdy svobodný je každý jednotlivec do takové míry, do jaké jeho jednání reguluje státní autorita. Svoboda jedinců je v jeho pojetí umožněna disponováním svobodnou vůlí na straně jedné a svobodným politickým prostředím regulovaném státní autoritou na straně druhé. Právě proto, že aktér svobodnou vůlí občanů předpokládá, stejně tak, jako jejich touhu po svobodném politickém prostředí umožňující jejich seberealizaci, jeví se v této konstrukci jako jediná překážka v jejich osobní realizaci státní represe. I s přihlédnutím na Klímovy osobní zkušenosti je pochopitelné, proč represím přikládá nejvyšší váhu. Podobně argumentuje i v otázce inscenovaných justičních vražd. Pokud Pullmann zdůrazňující participativní prvek přenáší zodpovědnost z komunistických funkcionářů také na další aktéry, Klíma zde svou argumentací vystupuje jako jejich obhájce. Participace na soudních procesech, účast na prvomájových průvodech a další akty na podporu režimu byly dle Klímy občany vykonávány z obavy před represí a pokud z jiného důvodu, tak v souvislosti s propagandou režimu, která neumožňovala svobodný přístup k informacím. Aktér zde opět klade důraz na vnější okolnosti determinující obyvatelstvo, ale podporu režimu mezi širším obyvatelstvem nepřipouští. Lze zde vést paralelu s přístupem Arendt (1979), která klade hlavní důraz také na vnější prostředí utvářející možnosti lidského jednání. Na rozdíl od Klímy však Arendt připouští masovou podporu režimů (zmanipulovanými) masami a vnímá ji jako nutnou podmínku soudržnosti režimů.

5. Výsledky analýzy

Oba aktéři předkládají dle mého soudu relevantní argumenty a na tomto místě chci nejprve zdůraznit, že spor nepovažuji za banální a jednoduše rozřešitelný. Vzniklé spory mezi aktéry konceptualizují jako *participace vs represe* a *relativizace vs interpretace*. V rámci těchto dvou základnějších sporů vzniká mnohost z mého pohledu méně výrazných a konkrétněji orientovaných sporů, které jsem již přestřel výše. Jde například o podporu režimu mezi obyvateli v případě justičních vražd či prvomájových průvodů, cestování za minulého režimu nebo historickou paměť a reflektování režimu v současnosti. Aktéři také v těchto otázkách přicházejí s odlišnými pohledy, v jejich argumentaci však vždy narážejí na dva výše zmíněné obecnější spory, které tvoří základní diferenciaci jejich východisek.

Odbornou stránkou sporu *participace vs represe* na poli politické teorie jsem se zabýval již výše²³. V této části se zaměřím na aktivní užívání východisek aktérů v diskusi. Pullmann používá terminologii Wendy Goldman, jež participativní prvek nazývá jako *demokratický*. Užití tohoto termínu ve veřejné diskusi považuji za nevhodné a podřívající aktérovu pozici. Pojmy *demokratický* nebo *demokracie* jsou v soudobém veřejném diskurzu spojovány nejčastěji právě s politickým režimem, ve kterém žijeme, tedy s liberální demokracií. Ta se vyznačuje respektováním lidských práv a garancí jejich vymahatelnosti zprostředkovanou právním státem. Historik v *Duelu DVTV* (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020) v reakci na pohoršení sice zdůrazňuje, že jde o diametrálně odlišné pojetí demokracie, pozornost je tím však opakovaně soustředěna více na užívaný pojem než na obsah aktérova sdělení. Historik zdůrazňuje, že z bádání Goldman a dalších historiček a historiků stalinismu vyplývá, že byla participace na teroru v podobě stížností a následného odsuzování k deportaci či smrti zásadním prvkem dynamiky teroru, bez kterého bychom zejména jeho eskalaci nebyli schopni vysvětlit. Podobnou argumentaci uplatňuje i v případě tématu justiční vraždy Rudolfa Slánského. Represivní povahu režimu vnímá jako zásadní kontext, jež nelze vynechat, zároveň však poukazuje na aktivní účast dělníků, veřejně a nadšeně odsuzujících Slánského. Již zmíněná moderátorka toto užití termínu demokracie, patrně také považuje za hlavní

²³ Viz *Závěry teoretické analýzy*

předmět celého sporu a dává jej také do názvu videa *Dělníci odsuzující k smrti elity? I to je demokracie!* (2020). Motivy aktérova užití právě tohoto termínu v rozhovoru pro Echo (Kaiser, Pullmann 2020) mi zůstávají skryté, domnívám se však, že šlo o snahu vyvolat tímto kontroverzním sdělením společenskou debatu. To se historikovi sice povedlo, konkrétně v *DVTV Duelu* (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020) to však také vytvářelo výraznou překážku v komunikaci s oponentem i moderátorkou.

Michael Rozsypal se v *Pro a Proti* (2020) jako moderátor již nesoustředí na pojem demokracie, ale své otázky soustředí na obsahovou stránku sporu o participaci. Pullmann zde dostává více prostoru pro vysvětlení svých koncepcí. Dodává, že většinu společnosti nelze zasadit do vztahu oběť a pachatel. Přesto ale hraje v dynamice fungování režimu a jeho soudržnosti výraznou roli. Moderátor se snaží historikovi argumenty přetlumočit také Klímovy. Ten však odmítá připustit, že by konformní jednání v souladu s politikou režimu mohlo vypovídat o vazbách obyvatelstva, vytvořených na režim, ale vysvětluje jej strachem z perzekucí. Soudržnost režimu Klíma vidí v činnosti represivního aparátu, jeho nestabilitu a rozpad pak v nastoupení Gorbačova k moci. Jako doklad svého tvrzení uvádí příklad s dělnickým hnutím *Solidarita* v Polsku. To považuje za nejvýraznější možnost dělníků podílet se na řízení režimu, jež však byla záhy potlačena represivním aparátem státu. Pullmann se proti tomuto přístupu vymezuje. Považuje jej za nebezpečně reduktivní ve vztahu k historii i politice paměti.

Jak už z kontextu vyplynulo, spory *participace vs represe* a *relativizace vs interpretace* se do značné míry prolínají. Další výraznou překážkou v porozumění je zcela odlišný způsob vypovídání obou aktérů. Klíma uplatňuje kromě deskriptivního také preskriptivní způsob, např. na normativní rovině uvádí co je a není svobodné nebo co je a není demokratické či dokonce co je a není správné: „některé věci které (...) pan děkan řekl nejsou správné“ (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020) nebo také „(...) tak to je naprosto v pořádku, má možnost volby a upřednostňuje ježdění na chalupu (...). To je svoboda, ale ta svoboda přece tehdy nebyla.“ (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020). Pullmann však nereaguje preskriptivními výroky a opakovaně zdůrazňuje, že v kontextu dnešního chápání oněch termínů souhlasí. Poukazuje však na to, že nelze automaticky předpokládat stejné předporozumění u historických aktérů. Opakovaně pak dodává, že

každý úkon historika ve vztahu k hodnocení historických aktérů, interpretací jejich motivací, postojů a činů je nutně historikovou konstrukcí. Tím opět na rovině věrohodnosti ve vztahu k dalším aktérům diskuse podlamuje svoji již znevýhodněnou pozici.

Jako relativizaci vnímá Klíma spojování do souvislosti nesouvisejících záležitostí. Opakovaně se vymezuje proti Pullmannovu příkladu s dělníkem z rozhovoru pro *Echo*, kde historik říká: „Já bych (...) nebyl schopen stigmatizovat dělníka na Slovensku, který v roce 1979 oceňuje předmanželské půjčky a neoceňuje svobodu slova“ (Kaiser, Pullmann 2020). Klíma zdůrazňuje, že svoboda slova tu nebyla, a tedy ani volba mezi svobodou nebo materiálními jistotami. Historik namítá, že v před-politickém světě volba vždy existuje, i v diktatuře. Doplnuje, že však nelze vyvozovat její hodnotu pro historické aktéry na základě hodnoty dnes a pro nás. Účastníci sporu se zde posléze shodují na důležitosti rámce, který vytvářela represivní povaha režimu a který Pullmann na tomto místě v rozhovoru nezdůraznil.

Dílčím tématem je zde svoboda cestování. Klíma zpochybňování korektnosti argumentace konceptem svobody, respektive poukazování na to, že potřeba svobody a vztahování se k ní se historicky proměňuje vnímá jako relativizaci minulého režimu. Historik z této dynamičnosti nevyvozuje, že bychom koncept svobody jako takový měli zavrhnout, ale že metodologicky korektnější, než operovat s jeho substanciální definicí je zkoumat, jak jej naplňovali samotní historičtí aktéři. Klíma opakovaně zdůrazňuje, že „Lidé cestovali za první republiky, za Rakouska a nevím proč by měli zrovna přestat chtít cestovat za komunistické totality“ (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020). Historik však namítá, že rekreace v dělnických kruzích se v Československu objevuje až v 50. letech minulého století. O relativizaci či relativizující přístup se z mého pohledu skutečně jedná, jelikož Pullmann poukazuje na důležitost kontextu a vztahování se k referenčním bodům. Domnívám se však, že taková relativizace je žádoucí, a naopak předpokládat státnost by mohlo být nebezpečné. Spatřuji zde paralelu s Hannah Arendt a jejím pojednání²⁴ o ideologickém myšlení.

²⁴ Viz *Ideologie a teror*

Na konci *Pro a Proti* (Erhart, Klíma, Pullmann, Rozsypal 2020) se aktéři sice shodují na tom, že by historičky a historici měli přispívat k vypořádání se s minulým režimem. Dle Klímy je také důležité, aby „nehodnotili tu historii jednostranně a předem s nějakými předpojatými názory“ (Erhart, Klíma, Pullmann, Rozsypal 2020). Paradoxně právě proti jednostrannosti a zjednodušování se po celou polemiku vymezuje Pullmann. Dle mého soudu, toto zakončení debaty, podobně jako obdobně rozporuplné zakončení *Duelu DVTV* (Drtinová, Klíma, Pullmann 2020) s námitkou relativizace, vypovídá o neporozumění, při nejmenším z Klímovi strany. Důvod tohoto *míjení se* spatřuji v diametrálně odlišných perspektivách a intencích myšlení, které vysvětlují výše²⁵. Soudím také, že celý spor poukazuje, jak je minulý režim v českém prostředí dosud živým tématem a rozhodně ne ukončenou kapitolou dějin.

²⁵ Viz *Analýza – Michal Klíma* a str. 34

6. Závěr

Ve své práci jsem se zabýval nejen mediálním rozměrem polemiky mezi Michalem Klímou a Michalem Pullmannem, ale také jejími dalšími vrstvami a implikacemi. Na úrovni politické teorie jsem s Hannah Arendt a Wendy Goldman diskutoval problematiku participace a represe ve vztahu k totalitním a diktátorským režimům. Došel jsem k závěru, že oba prvky jsou pro vnitřní dynamiku a soudružnost takových politických režimů v různých fázích jejich vývoje nepostradatelné a také jeden od druhého neoddělitelné. Zaměřil jsem se také na problematiku termínů diktatura a totalitarismus a zjistil, že v koncepci Hannah Arendt nelze ztotožňovat jedno s druhým. Oba typy režimů sice sdílejí společné znaky a konstituční prvky, liší se však svými intencemi a vrcholnými cíli, kterým v případě totalitních režimů nejsou kladeny prakticky žádné zábrany. V neposlední řadě jsem zrekapituloval počátky a kontext celého sporu. Na rovině argumentační analýzy dekonstruoval postupy obou aktérů a poskytl vlastní náhled a interpretaci jednotlivých postojů a východisek. U Michala Klímy jsem podtrhl jeho nahlížení politiky a lidského jednání nesoucí znaky rétoriky klasicky liberálního typu, vyzdvihující svobodu jednotlivce v rámci absence útlaku státní autority a universalisujících tendencí. Aktér argumentuje také svými osobními zkušenostmi a vymezuje se proti relativizaci schémat, které v nahlížení na minulý režim uplatňuje. Při explanaci soudružnosti diktatury shledává jako zcela zásadní represí. V případě Michala Pullmanna akcentuji naopak sklony k partikularismu a pluralismu. Diskutující argumentuje studiemi, především tzv. revizionistické školy, orálně historickými bádáními a v otázce soudružnosti režimu vedle represí staví naučené formy konformity a participace. Oponenti do polemiky vcházel, ale také vycházeli s diametrálně odlišnými náhledy na historii, stejně tak jako s diametrálně odlišnou představou metodologie historického bádání a zkoumání lidského jednání ve vztahu k osobním hodnotám a přesvědčením.

Celý mediální spor je velmi rozsáhlý a ve své práci jsem obsáhl jen zlomek témat, které badatelkám a badatelům v oblasti humanitních a sociálních věd nabízí. Reflektování a studium minulosti (a nejen té komunistické) vnímám jako zásadní prvek sloužící nejen k udržování kolektivní paměti obyvatelstva, ale také pro její kultivaci.

7. Resumé

In my work I dealt not only with the media dimension of the controversy between Michal Klíma and Michal Pullmann, but also with its other layers and implications. At the level of political theory, I discussed with Hannah Arendt and Wendy Goldman the issue of participation and repression in relation to totalitarian and dictatorial regimes. I concluded that both elements are indispensable for the internal dynamism and coherence of such political regimes at different stages of their development. The other is inseparable. I also focused on the issue of the terms dictatorship and totalitarianism and found that in the concept of Hannah Arendt it is impossible to identify with each other. Although both types of regimes share common features and constitutional elements, they differ in their intentions and ultimate goals, which in the case of totalitarian regimes have virtually no barriers. Last but not least, I recapitulated the origins and context of the whole dispute. At the level of argumentation analysis, I deconstructed the procedures of both actors and provided my own insight and interpretation of individual attitudes and starting points. In the case of Michal Klíma, I underlined his view of politics and human behavior, bearing the hallmarks of classically liberal-type rhetoric, emphasizing the freedom of the individual in the absence of oppression of state authority and universalizing tendencies. The actor also argues with his personal experience and opposes the relativization of the schemes he applies in his view of the previous regime. In explaining the cohesiveness of the dictatorship, he finds repression to be absolutely essential. In the case of Michal Pullmann, on the other hand, I emphasize the tendencies towards particularism and pluralism. The discussant argues through studies, especially the so-called revisionist school and oral historical research, and in the question of the coherence of the regime, in addition to repression, he builds learned forms of conformity and participation. Opponents entered into the controversy, but also came out with diametrically opposed views of history, as well as with diametrically opposed notions of the methodology of historical research and the study of human behavior in relation to personal values and beliefs.

The whole media dispute is very extensive and in my work I have covered only a fraction of the topics that researchers in the field of humanities and social sciences offer. I perceive reflection and the study of the past (and not only the communist one) as an

essential element serving not only to maintain the collective memory of the population, but also to cultivate it.

Bibliografie

Odborná literatura

ARENDDT, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. 8. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1979. ISBN 0156701537.

FRANKL, Viktor E. *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press, 2006. ISBN 080701429X.

GOLDMAN, Wendy Z. *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. ISBN 978-0521685092.

MARX, Karl. *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.

SOLŽENICYN, Aleksandr Isajevič. *Souostroví Gulag*. Čtvrté, doplněné vydání. Přeložil Ludmila DUŠKOVÁ, přeložil Libuše KOZÁKOVÁ, přeložil Jan ZÁBRANA, přeložil Jana MORAVCOVÁ. Brno: Jiří Brauner – Kartuziánské nakladatelství, 2021. ISBN 978-80-88325-22-2.

WEBER, Max, HAVELKA, Miloš, ed. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 2009. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 978-80-7298-389-6.

Články a audiovizuální žurnalistické zdroje

TĚMÍN, Kristián a Pavel BARŠA. Perspektiva pamětníka a historika definuje střet mezi Klímou a Pullmannem, tvrdí politolog Barša. *IROZHLAS* [online]. Praha, 2020, 26. 7. 2020 [cit. 2022-04-26]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/pullmann-klima-barsa-komunisticky-rezim-ceskoslovensko-identita_2007261729_ktm

DRTINOVÁ, Daniela, Michal KLÍMA a Michal PULLMANN. Dělníci odsuzující k smrti elity? I to je demokracie! *Aktuálně.cz: DVTV* [online]. 21. 7. 2020 [cit. 2022-04-26]. Dostupné z: <https://video.aktualne.cz/dvtv/delnici-odsuzujici-k-smrti-elity-i-to-je-demokracie-ostry-du/r~03baa980caac11eab0f60cc47ab5f122/>

JADRNÝ, Petr a Michal GREGORINI. Univerzity i Národní galerie vyvěšují portréty Horákové: ‚Odmítla jen filozofická fakulta,‘ řekl Gregorini. *IROZHLAS* [online]. Praha, 2020, 22. června 2020 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/dekomunizace-milada-horakova-filozoficka-fakulta-pullmann_2006221633_pj

KAISER, Daniel a Michal PULLMANN. Jsem postmarxista: DĚKAN FF UK MICHAL PULLMANN O MILADĚ HORÁKOVÉ, NORMALIZACI A MOSKEVSKÉM DĚTSTVÍ. *Echo24* [online]. 14. července 2020 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: <https://www.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/2020/07/Rozhovor-pro-T%C3%BDden%C3%ADk-Echo.pdf>

KLÍMA, Michal. Michal Klíma píše děkanu Pullmannovi: Jak to víte, že lidé nechtěli za socialismu na Riviéru? Omlouváte diktaturu: Otevřený dopis. *FORUM 24* [online]. 16. 7. 2020 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: <https://www.forum24.cz/michal-klima-pise-dekanu-pullmannovi-jak-to-vite-ze-lide-nechteli-za-socialismu-na-rivieru-omlouvate-diktaturu/>

PULLMANN, Michal. Odpověď děkana Filozofické fakulty UK Michala Pullmanna na otevřený dopis Michala Klímy. *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy* [online]. Praha, 17. 7. 2020 [cit. 2022-04-16]. Dostupné z: <https://www.ff.cuni.cz/2020/07/odpoved-dekana-filozoficke-fakulty-uk-michala-pullmanna-na-otevreny-dopis-michala-klimy/>

ROZSYPAL, Michael, Michael ERHART, Michal KLÍMA a Michal PULLMANN. Totalita nestála na bodácích, občané tu hru hráli, hodnotí dobu komunismu děkan Pullmann. *Český rozhlas Plus: Pro a proti* [online]. 21. červenec 2020 [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/totalita-destala-na-bodacich-obcane-tu-hru-hrali-hodnoti-dobu-komunismu-dekan-8256213?player=on#player>

ŠVEC, Štefan a Martin GROMAN. Čtení textů ke studiu médií: Polemika v českém tisku. *POLEMIKA V ČESKÉM TISKU: Čtení textů ke studiu médií – polemika v českém tisku – JJM378* [online]. Praha, 2020, 22. 12. 2020 [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://d6scj24zvfbo.cloudfront.net/2fede8c8449b41f721c6190cb287384f/200000390>

-5def95defb/Polemika_v_%C4%8Desk%C3%A9m_tisku_C11-
Pullmann%20Kima%20ohlasy.pdf?ph=9dbd90b952